

ЗАКОН ЯК ФОРМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку української державності із особливою гостротою постає необхідність глибокого опанування засад сучасного державо та право творення, кращого розуміння передумов і чинників формування державно-правових традицій. Зокрема це стосується еволюції закону, який був і залишається основною формою правового регулювання. Особливо актуальним дане питання є для України, в якій через потребу численних реформ, якість закону має першочергове значення і значною мірою залежить від того, наскільки його зміст враховує необхідність регулювання відповідних суспільних відносин, наскільки правильно цей зміст визначений технічно.

Окреслена тема не була предметом окремого дослідження, хоча деякі її аспекти привертали увагу науковців. Так, закон як форма правового регулювання згадується в роботах присвячених правовим інститутам, періодам та правовому регулюванню визначених відносин [1 - 7]. В роботах присвячених звичаєвому праву та його еволюції в Україні автори значну увагу приділяють і закону, який певною мірою конкурував зі звичаями [8, 9]. Також закон як джерело права аналізується в узагальнюючих роботах з історії права України та з історії його кодифікацій [10, 11].

Довгий час основним джерелом права (феодалний період) на території України було звичаєве право. Воно залишалося діючим аж до ХХ століття через численні прогалини у цивільних законах, але його роль на різних етапах розвитку не була однаковою. Так, у Статуті цивільного судочинства 1864 р. застосування звичаїв дозволялося лише у випадках не врегульованих законом або за наявності дозволу на їх застосування, передбачених законом [6, с. 489].

Існує думка, що розбіжності між «законом» та «звичаєм» починаються з поширенням візантійського законодавства. Так, М.С.Грушевський погоджувався з цим, тому що це право «приходило на Русь у готових, писаних формулах і могло дати відповідь на нові запитання» [1, с.29-30].

Поняття «закону» не застосовувалося до князівських правових актів, тому що в народній свідомості йшло від Бога у формі заповідей Святого Письма. Крім того, до цього часу не було можливості оприлюднення та контролю за виконанням князівських розпоряджень у формі уроків, уставів та поконів [10, с. 17, 20] Серед їх характерних рис слід відмітити, що вони регулювали лише певні сфери державного життя: судочинство, фінанси, відносини держави з церквою, залишаючи поза увагою значний масив приватного права, а їхня стабільність та загальнообов'язковість були відносними. На думку Л.А.Кушинської, в слов'янських мовах поняття “закону”, як рішення верховної влади в державі, виникає лише в добу московського самодержавства [9, с. 67].

XVI ст. сучасні дослідники виділяють як час, коли нормативно-правовий акт починає ставати основним джерелом права, хоча деякі вчені вважають звичаєве право і на цьому етапі провідним джерелом [7, с. 71]. Перша теза ґрунтується на тому, що законодавство Великого князівства Литовського еволюціонувало в межах загальноєвропейських правових принципів. Зокрема, Литовські статuti, як збірки нормативно-правових актів створювалися за принципом пріоритету писаних законів та вирізнялися достатньо високим, як на той час, рівнем юридичної техніки. Більше того, «копні суди» в першій половині XVII ст. практично не відступали від їхніх норм, сприймаючись населенням як «свої», що сягали часів «Руської Правди» та засновані на звичаєвому праві [8, с. 207 - 208].

З другої половини XVII ст. формами правового регулювання стають законодавчі акти автономної влади України та російське законодавство. До перших переважно належали акти гетьманської влади (універсали, ордери, листи, інструкції, декрети, грамоти), акти Військової канцелярії (універсали та укази підзаконного характеру [11, с. 43]. Гетьманські універсали набували значення закону і мали особливу форму [5, с. 31]. У зв'язку з тим, що в Україні діяли різноманітні за походженням джерела права і їх норми часто суперечили одна одній, значення законодавчих актів місцевої автономної влади зростало. При проведенні кодифікації, укладачі збірників 1767 р. та 1786 р. майже третину посилань зробили на означене джерело [11, с. 46 - 47].

На початку XVIII ст. збільшується кількість нормативних актів самодержавної влади, що видавалися спеціально для України, а також загальноімперських законодавчих актів. Якщо у другій половині XVII ст. в Росії видавалося по 36 указів на рік, в першій половині XVIII ст. по 160 указів [2, с. 217]. З них значна частина стосувалася України.

В цей період оформлюється структура законодавчого акту: вказуються вид, назва, констатуюча частина і сама постанова [5, с.18]. Основними видами законодавчих актів царської влади були регламенти, статuti, установи, положення, зводи, накази, інструкції, визначення, укази, маніфести. Як і в інших системах, точно встановити різницю між названими формами нормативних актів дуже важко. Найбільш важливою і численною формою законів були іменні та сенатські укази, грамоти та визначення. З'являється процедура прийняття законодавчого акту [11, с. 48].

З 20-х років XVIII ст. в Україні розпочалися кодифікаційні роботи. Кодифікатори використовували всі вищезазначені джерела та судову практику. В останній збірці 1786 р. були посилання на акти самодержавної влади (186), місцевої автономної влади (143) та польсько-литовської (118) [11, с. 136]. В «Зводі законів Російської імперії» у 1842 р. таких посилань вже майже не було, лише на території Чернігівської та Полтавської губерній передбачалася дія норм місцевого цивільного права (53 статті з 3979), серед яких були норми з Литовських статутів [2, с. 280]. Норми звичаєвого права зберігалися в сільських судах при вирішенні окремих сторін сімейно-шлюбних, спадкових майнових відносин в разі неврегульованості питання законом [8, с. 231-233].

Не зважаючи на те, що закон до XVIII ст. пройшов значну еволюцію і став основним джерелом права, в XIX ст. його застосування в Україні (особливо до 1840-1842 рр.) на думку дослідників мало певні особливості: регіональний характер, широкі повноваження генерал-губернаторів на російській частині України, які часто вирішували багато питань на власний розсуд, громіздкість та незрозумілість для більшості населення, неврегульованість певних моментів цивільного права та офіційне визнання дії звичаєвого права на селі, розходження законів з практикою [2, с. 280; 3, с. 27; 11, с. 50; 8, с. 244].

Отже, в дореволюційний період на території України довгий час ґрунтом закону було звичаєве право, але з XVI ст. він починає набувати самостійного характеру, з проникненням західноєвропейських тенденцій. Вже через століття закон мав формальні ознаки і був основним джерелом права. До кінця обраного періоду додається процедура прийняття, ускладнюється структура. Та попри це на території України переважало законодавство різних держав, які не в достатній мірі враховували особливості України, були заплутаними, громіздкими та подекуди розходилися з практикою.

Список використаних джерел:

1. Бачур Б.С. Інститут земельних відносин у цивільному звичаєвому праві України в X – середині XIX ст. (історико-правовий аспект) – Одеса: ОНУ ім. І.І.Мечникова, 2008. – 204 с.
2. Рубаник В.Є. Інститут власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 року: історико-правове дослідження. – Х.: Легас, 2002. – 352 с.
3. Шандра В.С. Інститут генерал-губернаторства в Україні XIX – початку XX ст.: структура, функції, архіви канцелярій. Автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.06 / Національна академія наук України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2002. – 39 с.
4. Майкут Х.В. Литовські статuti та їх застосування в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2. – С. 1 – 9
5. Литвиненко М.А. Джерела історії України XVIII ст. – Харків: Вид-во ХДУ, 1970. – 154 с.
6. Шигаль Д.А. Особливості цивільного судочинства в мирових судах першої інстанції, створених за судовою реформою 1864 р. у Російській імперії // Форум права. – 2008. - № 2. – С. 486 – 490
7. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648 – 1782) – Л.: Видавництво Львівського університету, 1967. – 179 с.
8. Правовий звичай як джерело українського права IX – XIX ст. / За ред. І.Б. Усенка. – К.: Наукова думка, 2006. – 280 с.

9. Кушинська Л.А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві IV – XI ст.: Монографія. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. – 142 с.

10. Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття. Навчальний посібник з історії держави і права України. – Л.: Вид-во ЛІВС, 2003. – 156 с.

11. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К.: Вид-во Київського університету, 1968. – 170 с.